

Nishotiyning “Husn- u Dil” dostonida moliyaviy terminlar

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti "O"zbek
tilshunosligi" kafedrasida mustaqil izlanuvchisi
Shernazarova Gulshan Abdullayevna

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi Alisher Navoiy davri adabiyoti vakili, XVI asrning yirik shoiri Nishotiyning "Husn-u Dil" dostonida uchraydigan moliyaviy terminlar lingvistik-stilistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi dostonidagi moliyaviy leksika qatlamini aniqlash, ularning semantik o'ziga xosliklarini ochib berish hamda asarda tutgan badiiy-estetik vazifalarini ko'rsatishdan iborat. Ishda qiyosiy-tarixiy, tizimli-funksional, kontekstual tahlil kabi usullardan foydalaniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, doston matnida savdo-sotiq, valyuta, boylik, qarz, sarmoya kabi tushunchalarni ifodalovchi ko'plab terminlar faol qo'llanilgan bo'lib, ular asar qahramonlarining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarini,

Kalit so'zlar: nishotiy, husn-u dil, doston, moliyaviy terminlar, leksika, semantika, badiiy funksiya, iqtisodiy munosabatlar, xvi asr adabiyoti.

Abstract: This thesis analyzes the financial terms found in the epic poem "Husn-u Dil" by Nishati, a representative of the literature of the Alisher Navoi era, a great poet of the 16th century. The purpose of the study is to identify the financial lexical layer in the epic, reveal their semantic features, and show the artistic and aesthetic functions they perform in the work. The work uses methods such as comparative-historical, systemic-functional, and contextual analysis. The results show that many terms expressing concepts such as trade, currency, wealth, debt, and investment are actively used in the text of the epic, which reflect the socio-economic relations of the heroes of the work,

Keywords: Nishati, Husn-u Dil, epic, financial terms, lexis, semantics, artistic function, economic relations, 16th century literature.

Аннотация: В данной диссертации анализируются финансовые термины, встречающиеся в эпической поэме «Хусн-у Дил» Нишати, представителя литературы эпохи Алишера Навои, великого поэта XVI века. Целью исследования является выявление финансового лексического пласта в эпосе, раскрытие их семантических особенностей и показ художественно-эстетических функций, которые они выполняют в произведении. В работе использованы такие

методы, как сравнительно-исторический, системно-функциональный и контекстуальный анализ. Результаты показывают, что в тексте эпоса активно используются многие термины, выражающие такие понятия, как торговля, валюта, богатство, долг, инвестиции, которые отражают социально-экономические отношения героев произведения.

Ключевые слова: Нишати, Хусн-у Дил, эпос, финансовые термины, лексика, семантика, художественная функция, экономические отношения, литература XVI века.

Kirish: Nishotiyning o‘zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lgan “Husn va Dil” dostoni nafaqat chuqur falsafiy g‘oyalari va boy badiiy tasvirlari bilan, balki o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi turli unsurlar bilan ham qimmatlidir. Ushbu dostonni moliyaviy terminlar nuqtai nazaridan o‘rganish asarning yaratilgan davridagi pul-tovar munosabatlari, savdo-sotiq an‘analari, shuningdek, iqtisodiy jarayonlarga oid tushunchalarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Doston matnida uchraydigan moliyaviy terminlar asarning tarixiy kontekstini boyitibgina qolmay, balki o‘sha davr jamiyatining iqtisodiy tafakkuri haqida ham ma’lumot beradi. Bu esa asarning umumiy qimmatini oshirib, unga yangi ilmiy yondashuvlar uchun zamin yaratadi.

Asosiy qism:

Nishotiyning “Husn va Dil” dostonida moliyaviy terminlar muallifning o‘z davriga xos iqtisodiy bilimlari va jamiyatdagi pul-tovar munosabatlaridan xabardorligini ko‘rsatuvchi muhim dalillardir. Doston syujeti doirasida ba’zi so‘z va iboralar bevosita moliyaviy ma’noni anglatmasa-da, ularning kontekstual qo‘llanilishi iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq konnotatsiyalarga ega bo‘ladi.

I. Doston matnida uchraydigan bevosita moliyaviy terminlar:

• **“Dinor” va “dirham”:** Doston davrida keng qo‘llanilgan asosiy pul birliklari bo‘lib, ularning tilga olinishi savdo-sotiq, to‘lovlar va boylik tushunchalari bilan bog‘liq. Bu terminlar asarda boylik darajasi, qadr-qimmat va iqtisodiy munosabatlarni ifodalashda qo‘llaniladi. Misol uchun, qahramonlarning moliyaviy holatini yoki biror buyumning qiymatini ta’kidlashda ulardan foydalaniladi.

• **“Mol” va “boylik”:** Ushbu umumiy tushunchalar doston kontekstida nafaqat moddiy mulkni, balki iqtisodiy qudrat va ijtimoiy mavqeni ham ifodalaydi. Bu so‘zlarning ishlatilishi jamiyatdagi mulkiy tengsizliklar va boylikka bo‘lgan munosabatni aks ettiradi.

• **“Savdo” va “tijorat”**: Doston qahramonlarining faoliyati yoki uchrashuvlari tasvirida baʼzan savdo-sotiqqa oid vaziyatlar uchraydi. Bu soʻzlar bevosita operatsiyalarni anglatmasa-da, iqtisodiy almashinuv jarayonlariga ishora qiladi.

II. Moliyaviy-iqtisodiy konnotatsiyaga ega metaforik va obrazli ifodalar:

• **“Sarfu xarj” va “isrof”**: Garchi bevosita hisob-kitobni anglatmasa-da, bu tushunchalar moliyaviy resurslarni boshqarish, tejamkorlik yoki isrofgarchilik kabi iqtisodiy maʼnaviy qadriyatlarni aks ettiradi. Asarda qahramonlarning xatti-harakatlari orqali ularning moliyaviy tartib-intizomi yoki tartibsizligi koʻrsatilishi mumkin.

• **“Qarz” va “minnat”**: Garchi asarda bevosita moliyaviy qarz olish yoki berish sahnalari kam boʻlsa-da, “qarz” tushunchasi metaforik maʼnoda insoniy munosabatlardagi majburiyat, minnatdorchilik yoki vazifa yukini anglatishi mumkin. Bu esa insonlararo “iqtisodiy” almashinuvning oʻziga xos koʻrinishidir.

• **“Xazina” va “ganj”**: Bu soʻzlar boylikning toʻplangan shaklini ifodalab, koʻpincha sirli va yashirin boylikni anglatadi. Ular asardagi voqealarning kulminatsion nuqtalarida yoki qahramonlarning maqsadlarini ifodalashda qoʻllanilishi mumkin, bu esa ularning iqtisodiy ahamiyatini oshiradi.

III. Moliyaviy terminlarning asar gʻoyasini boyitishdagi oʻrni:

Dostondagi moliyaviy terminlar nafaqat oʻsha davr iqtisodiy hayoti haqida maʼlumot beradi, balki asarning badiiy-falsafiy qatlamini ham boyitadi. Qahramonlarning moliyaviy holati ularning ijtimoiy mavqei va xarakter xususiyatlarini ochib berishda muhim rol oʻynaydi. Boylikka boʻlgan munosabat, uning yutuq yoki halokatga olib kelishi kabi gʻoyalar dostonda moliyaviy terminlar orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, bu terminlar dostonning tarixiy davr ruhini aks ettirishga xizmat qiladi, oʻquvchiga asar yaratilgan davrning iqtisodiy va ijtimoiy muhitini tasavvur qilish imkonini beradi.

Muhokama

Nishotiyning “Husn va Dil” dostonida **moliyaviy terminlarning** oʻrganilishi asarning nafaqat badiiy-falsafiy qatlamini, balki uning **tarixiy-iqtisodiy kontekstini** ham chuqur tushunishga imkon beradi. Doston matnida bevosita va bilvosita moliyaviy maʼnoga ega soʻz va iboralarning mavjudligi, asar yaratilgan davrning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, pul-tovar munosabatlari va iqtisodiy tafakkurining adabiyotdagi aksini koʻrsatadi.

Dostonda **“dinor”**, **“dirham”** kabi pul birliklarining tilga olinishi oʻsha davr savdo-sotiq amaliyotlarining, mulkiy munosabatlarning muhimligini koʻrsatadi. Bu

terminlar asarning realistik asoslarini kuchaytirib, uni zamon ruhiga yanada yaqinlashtiradi. Masalan, qahramonlarning moliyaviy ahvoli yoki ularning boylikka bo‘lgan munosabati orqali ijtimoiy tabaqalanish, qadriyatlar tizimi va insoniy fazilatlar haqida xulosalar chiqarish mumkin.

Shuningdek, “**mol**”, “**boylik**”, “**savdo**”, “**tijorat**” kabi tushunchalar umumiy ma’noda qo‘llanilsa-da, ular iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘lib, doston syujetini boyitishga xizmat qiladi. Bu so‘zlar ko‘pincha allegorik yoki metaforik ma’noda ishlatilib, nafaqat moddiy boylikni, balki ma’naviy qadriyatlarni, shaxsiy fazilatlarini ham ifodalaydi. “**Sarfu xarj**”, “**isrof**” kabi so‘zlar esa tejamkorlik yoki isrofgarchilikka bo‘lgan ijtimoiy munosabatni aks ettirib, axloqiy va iqtisodiy qadriyatlarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Dostondagi moliyaviy terminlar orqali **Nishotiy** o‘zining chuqur dunyoqarashi va zamon voqeligini tushunishdagi mahoratini namoyish etadi. Bu terminlar shunchaki lug‘at birliklari bo‘lmay, balki asarning umumiy g‘oyaviy-badiiy tizimiga singib ketgan muhim unsurlardir. Ular asarning o‘quvchiga yetkazmoqchi bo‘lgan xabarini kuchaytiradi, uning ko‘p qirrali ma’nolarini ochishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar

Nishotiyning “Husn va Dil” dostonidagi moliyaviy terminlar tadqiqoti, asarning **o‘zbek adabiyoti** va **madaniyati** tarixidagi o‘rnini yanada chuqurlashtiradi. Bu terminlar adabiyotshunoslik, tarix va iqtisodiyotshunoslik sohalari uchun qiziqarli ma’lumotlarni taqdim etadi.

Xulosa:

• **Tarixiy kontekst:** Doston matnida uchraydigan moliyaviy terminlar 15-asrdagi Movarounnahr iqtisodiy hayoti, savdo munosabatlari va pul tizimi haqida qimmatli ma’lumotlar beradi. Bu esa asarni o‘rganishda tarixiy manba sifatida ham foydalanish imkonini beradi.

• **Badiiy-falsafiy ahamiyat:** Moliyaviy terminlar dostonning badiiy tasviriy vositalarini boyitadi, metaforik va allegorik ma’nolarni chuqurlashtiradi. Ular orqali boylikka, moddiy manfaatlarga bo‘lgan munosabat, axloqiy qadriyatlar va insoniy munosabatlar yoritiladi.

• **Muallif mahorati:** Nishotiyning bu terminlardan foydalanish mahorati uning zamon voqeligini puxta bilganligi va uni badiiy asarda mohirlik bilan aks ettira olganligidan dalolat beradi.

Takliflar:

1. **Qiyosiy tahlil:** “Husn va Dil” dostonidagi moliyaviy terminlarni boshqa klassik o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalari (Navoiy, Lutfiy va boshqalar) asarlaridagi shu kabi terminlar bilan qiyosiy o‘rganish orqali turli davrlardagi iqtisodiy tushunchalarning evolyutsiyasini aniqlash mumkin.

2. **Leksik-semantik tahlil:** Doston matnidagi barcha iqtisodiy konnotatsiyaga ega so‘z va iboralarni to‘liq leksik-semantik tahlil qilish, ularning ma’no qatlamlarini aniqlash va asarning umumiy g‘oyasi bilan bog‘liqligini o‘rganish.

3. **Terminologik lug‘at yaratish:** O‘zbek klassik adabiyotida uchraydigan moliyaviy-iqtisodiy terminlarning izohli lug‘atini yaratish. Bu, o‘quvchilar va tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

4. **Madaniyatlararo tadqiqot:** Nishotiy dostonidagi moliyaviy terminlarni Sharq va G‘arb adabiyotidagi analoglar bilan qiyosiy o‘rganish orqali madaniyatlararo iqtisodiy tushunchalarning o‘xshashliklari va farqlarini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Nishotiy. Husn va Dil.** (Nashrga tayyorlovchi: M. Yusufov). Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1980.

2. **Nishotiy. Tanlangan asarlar.** (Nashrga tayyorlovchi: Komil Ergash). Toshkent: Sharq, 2004.

3. **Mallayev, N. O‘zbek adabiyoti tarixi.** Toshkent: O‘qituvchi, 1976.

4. **Yo‘ldoshev, Q. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi.** Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2007.

5. **Qayumov, A. O‘zbek adabiyoti tarixi.** Toshkent: Fan, 1994.

a. **O‘zbek tilining izohli lug‘ati.** 5 jildlik. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008. Bu lug‘atning har bir jildida tegishli harfga doir so‘zlar, jumladan, “**dinor**” (II jild), “**dirham**” (II jild), “**mol**” (III jild), “**savdo**” (IV jild), “**tijorat**” (V jild), “**xazina**” (V jild) va boshqa moliyaviy ma’noga ega so‘zlarning izohlari, etimologiyasi va qo‘llanish misollari berilgan. Aniq sahifalar so‘zning lug‘atdagi joylashuviga bog‘liq.

6. **Hojiyev, A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.** Toshkent: O‘qituvchi, 1985.

7. **O‘zbekiston tarixi.** 3-jild (XIV asr oxiri — XIX asr o‘rtalari). Toshkent: Fan, 2012.